

УДК 821.161.2Рил:398(477.42)

ТАРАН ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: 0000-0002-0548-0678

TARAN OLENA

a Ph.D. in History, a research fellow of the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: 0000-0002-0548-0678

Бібліографічний опис:

Таран, О. (2020) Романівка: польові етнографічні дослідження на батьківщині Максима Рильського. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 121–125.

Taran, O. (2020) Romanivka: Field Ethnographic Studies at the Homeland of Maksym Rylskyi. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 121–125.

РОМАНІВКА: ПОЛЬОВІ ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація / Abstract

Статтю присвячено презентації та аналізу польових етнографічних матеріалів із царини обрядовості родинного циклу, комплексу народного харчування та усної історії, зібраних під час роботи етнологічної експедиції «Шляхами Павла Чубинського», один з маршрутів якого проходив через батьківщину М. Рильського – с. Романівка Попільнянського району Житомирської області.

У середовищі місцевих жителів міцно зберігається пам'ять про визначного односельця – Максима Рильського. Цьому сприяє культурно-просвітницька діяльність музею родини Рильських, що діє в с. Романівка. Експедиційне дослідження вмогливило простеження процесу механізації засобів пересування та обробітку ґрунту. Загроза втрати традиційного архітектурного обличчя українського села спонукала учасників дослідження ретельно фіксувати специфіку традиційного житлобудування та обрядовості, пов'язаної із цим процесом. Газифікація села у другій половині ХХ ст. призвела до зміни інтер'єру хати – селяни почали демонтовувати варисту піч, що вплинуло на збереження обрядів та звичаїв, пов'язаних з піччю як сакральним центром життєвого простору. Зафіковано побутування до другої половини ХХ ст. «вулиці» як осередків громадського дозвілля сільської молоді. Серед календарних обрядів найбільш збереженими є зимові (Андрія, різдвяно-новорічні), з весняно-літнього циклу – веснянки, Івана Купала, Маковія, Спаса. Вищеокреслене нами коло питань потребує подальшого ґрунтовного етнографічного дослідження села, оскільки світові інтеграційні процеси призводять до поступового зникнення окремих обрядових традицій чи специфіки господарювання – основних культурних маркерів української народної культури. Значний блок масиву зібраної інформації ввійшов до багатотомного корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України».

Ключові слова: етнографічна експедиція, народний побут, обряд, традиція, усна історія, Максим Рильський.

The article is dedicated to the presentation and analysis of field ethnographic materials in the area of the rites of the family cycle, the complex of folk food and oral history, collected during the ethnological expedition *By the Ways of Pavlo Chubynskyi*. One of its routes has passed through the homeland of M. Rylskyi – the village of Romanivka of Popilnia district in Zhytomyr oblast.

The memory on a prominent fellow villager – Maksym Rylskyi – is preserved strongly among the local population. This fact is facilitated with the cultural and educational activities of the Rylskyi

Family Museum, situated in the village of Romanivka. The expedition study has made it possible to follow the process of mechanization of means of transportation and soil cultivation. The threat of loss of the traditional architectural face of the Ukrainian village has prompted the research participants to record carefully the specific character of traditional housing construction and the rites connected with this process. The village gasification in the late 20th century has caused changes in the interior of the house – the peasants start to dismantle the oven, that affects the preservation of rituals and customs related to the stove as a sacred center of living space. The existence of the *street* (*vulytsia*) as the centre of public leisure for rural youth is fixed until the late 20th century. Winter holidays (St. Andrew's Day, Christmas and New Year cycle) are the most preserved among the calendar rites. Vesnianky (is a type of spring dance songs), Kupala Night, Honey Feast of the Saviour, Apple Feast of the Saviour are known from the spring-summer cycle. The range of issues that we have touched upon requires further thorough ethnographic research of the village, as global integration processes cause the gradual disappearance of certain ceremonial traditions or the peculiarities of homekeeping – the main cultural markers of Ukrainian folk culture. A significant part of the collected information has been included in the multi-volume corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials *Ethnographic Image of Modern Ukraine*.

Keywords: ethnographic expedition, folk life, rite, tradition, oral history, Maksym Rylskyi.

У 2004 році Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ) відновив систематичні фольклорно-етнографічні експедиції з метою фіксації елементів традиційно- побутової культури українців та впливу інноваційних технологій і цифрового інформаційного простору. Село Романівка Попільнянського району Житомирської області в цьому контексті займало одну з ключових позицій у маршрути польового дослідницького сезону 2008 року. Під час комплексної фольклорно-етнографічної експедиції,здійсненої в липні 2008 року, були опитані старожили старшої вікової категорії (список респондентів додається). Під час інтерв'ювання були зафіксовані блоки з усної історії (громадянська війна, колективізація, Голодомор, руйнування церкви, німецька окупація, повоєнний громадський побут, спогади про М. Рильського), житлобудування, календарного циклу, родинних стосунків, весільної обрядості. Значний блок масиву зібраної інформації ввійшов до багатотомного корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України», що видає ІМФЕ [1, с. 79–80; 3, с. 119; 4, с. 59–61].

Романівчани справедливо пишаються, що їхнім земляком є така неординарна постать в історії української культури, як Максим Тадейович Рильський. Разом з ним Романівку відвідували Андрій Малишко, Іван Козловський, Остап Вишня. Згадуючи про останнього, розповідали, що «було, приїжджає у село, рюкзачок

такий [скромний має]. Іде туди, де більше дітей. Він собирає цих дітей: Тому цукерку, тому те... “Дядьку, дайте закурити!” – і таке було. – “Хlopці, розкажіть щось смішне”. І знаєте, діти аж захлинаються, розказують. Це він сидить, щось собі записує. Ну, тільки вони побачили [О. Вишню, як кричать]: “Смішний дядько прийшов!”» (Кочубей Б. У.). В інтерв'ю односельці одностайно відзначали тонке почуття гумору М. Рильського: «Ось, гляньте на картку[фотографію]: трубу тримає, робить вигляд, що грає. А всі сміються, бо знають: мундштук у музиканта лишився!» (Драгомирецька К. Д.). «Раньше коноплі сіяли і ткали верьевки, треба було, ну і над річкою сіяли, там де влага, щоб коноплі добре росли. Раньше не забороняли, і ніхто їх не вживав і не пив. В кожного понад річкою посіяні коноплі. Як вони прийшли туди, їм захотілося пообідати. І вони зайшли і витолочили тій бабі ті коноплі, вони: “Діду, діду, іду до тебе калиту кусатъ”. Сіли там, постелили і витолочили ті коноплі. Як тій бабі сказали, що до неї якісі поприїжджають та в коноплях п'ють, баба летить біgom до їх, і прибігає: “Що ви мені нарobili, Бог знає що”. А він підходить, цілує бабу: “Ми вам оплатим”, – і виймає хорошу суму грошей, дає їй гроши. – “Дайте нам вспомнить наше село, як ростуть коноплі і який запах у коноплі”. І баба вспокоїлася, ще й сіла з ними» (Сабодаж О. О.)

Із царини матеріальної культури під час роботи експедиції була зафіксована інформація щодо землеробства та житлобудування.

До середини ХХ ст. основною зерновою культурою було жито («тоді пшеницю не сіяли, а тільки жито», «сіяли жито, жали, а потім молотили ціпами», «житньою соломою хату вкривали»), менше – ячмінь, після Другої світової війни набула поширення пшениця. З овочевих культур вирощували картоплю, буряки, моркву, капусту, огірки; з бобових – горох, квасолю; технічних – льон, коноплі. Тримали корів, свиней, птицю (курей, качок, гусей). Основною тяглою силою в приватних господарствах до 1970-х років лишалися коні; воли зникли з побуту ще в 1930-х роках, з останньої четверті ХХ ст. переважають механізовані засоби пересування та обробітку ґрунту.

Загроза втрати традиційного архітектурного обличчя українського села спонукає ретельно фіксувати специфіку традиційного житлобудування та обрядовості, пов’язаної із цим процесом. Хати ставили «з великої глини» толокою. «Як ставлять нову хату, то люди без сніданку валькують гору. І хазяйка повинна одного валька взяти на вуглі, цього валька сама повинна була ляпнути. А на неї ллють воду, щоб вона така щаслива була. І головний вугол [валькується господинею], там, де ікони стоять, це із півдня головний вугол був. І це вже хазяйка робить цього одного валька, на неї ллють воду... сміху!!! А іще, то як вже кінчають, то на неї ляпають глиною, обмащують, сміються вже, ну, це прибутки різні [врочати]» (Сабодаш М. І.). Учасників толоки (сусідів, найближчих родичів) господиня годувала сніданком та вечерею. Будівельна толока як вид взаємодопомоги поширилась по всій Україні. Процес газифікації села в другій половині ХХ ст. привів до зміни інтер’єру хати – селяни почали демонтовувати варисту піч, залишаючи лише грубку. Цей процес негативно впливав на збереження обрядів та звичаїв, пов’язаних з піччю як сакральним центром життєвого простору українця: «Хотіли розвалити. Я не дала – хата нещаслива без пічі» (Драгомирецька К. Д.).

Храмове свято (Храм) в Романівці припадає на Другу Пречисту (21 вересня). Для урочистої церковної служби з’їжджаються священники із сусідніх сіл. Після служби на подвір’ї відбували святкову гостину. Стару церкву розібрали напередодні радянсько-німецької війни,

у 1940 році. Майже в усіх наративах, які містять сюжет руйнування церков, дзвіниць, каплиць та інших християнських культових споруд, фігурує сюжет Божого покарання учасникам. «Говорять – один осліп, в очках. Це за те, що він хреста скинув з церкви». Під час окупації богослужіння та церковні треби (вінчання, відспівування) проводили в половині хати, яку пожертвувала дячиха. Церква функціонувала до 1956 року, до смерті священника, а відновлена в роки Незалежності в приміщенні колишнього магазину (гроші на викуп приміщення «збирали громадою»). За радянської влади відвідування церкви не віталося: треби хрещення виконували потайки, не афішуючи: «Як хотіли дитину охрестити, мама завезе дитину в село, баба заведе і похрестить. Але вкрадалися все одно, бо не можна було. Отак і хрестилися, і молилися нишком» (Чуприна А. А.).

Осередками громадського дозвілля молоді були «вулиці»: хлопці з дівчатами збиралися на «кутках» (Северини, Коцубеї, Заграє, Новостроєнія, Прогін, Широка), співали пісень, жартівливо перегукувалися, хлопці не пускали парубків з інших кутків села на свою вулицю, «дівок стерегли» (Беспаль А. М.). Okрім «вулиць», хлопці «гуртувалися по бригадах» (Мартинюк А. В.) З кінця 1960-х років функцією «вулиць» перебрав на себе сільський клуб.

Серед календарних обрядів найбільш збереженими є зимові (Андрія, Різдвяно-новорічні), з весняно-літнього циклу: веснянки, Івана Купала, Маковія, Спаса.

На Андрія (13 грудня) дівчата пекли калиту з прісного тіста, додавали мак: «Це місили коржа, на кислому молоці чи на сироватці, а тоді качали такий круг і брали стакана і робили дірку і посыпали тертим маком. Підвішували до сволока» (Сабодаш М. І.). Хлопці й дівчата збиралися в хаті, до сволока на довгому паску чіпляли калиту й намагалисякусити, не торкаючись руками. «Дід» (хлопець або дівчина) стерегли калиту, не даваликусити, намагаючись замаскити розколоченою сажею свого візаві. Іноді до сажі додавали перцю, тоді невдаха мав бігти вмиватися, оскільки перець потрапляв в очі: «Колотили сажу. Один [...] стоїть із сажею. А другий “їде” на рогачу і каже: “Я кусну...”. А той, що тримає сажу, каже:

“А я мазну”» (Чуприна А. А.). «Вже ж ці старші дівчата, до них хадили хлопці, і вони їхали на рогачах і приказували: “А я вкушу калиту!”, а стояв з помелом і сажею розведеною, і він каже: “А я вмажу!”, знов – “А я вкушу!”, а той: “А я вмажу!”. Той кусає, а той сажею маже. А ми ж малі дивимося. Нас не проганяли. Цю калиту спроявляли у великої дівки. Вона була ж [19]14-го року [народження], а ми ж 1924-го» (Сабодаш М. І.). Після забавки молодь сідала за стіл і частвуvalася маленькими вареничками з маком, яких наліпили та наварили дівчата. Ворожили дівчата перед Новим роком: «Бере рубані дрова в охапок і несе в хату і кладе попарно. Як пару вона взяла, то в цей год вона вийде заміж» (Сабодаш М. І.); «пекли балабушки на Андрея» (Чуприна А. А.).

До середини ХХ ст. в Романівці побутували веснянки. Виконувалися вони так: одна стояла по центру, решта навколо неї крутилися та співали:

Горобеєньку, спадку, спадку
Чи небув же ти в садку, в садку?
Ойбув, був. Що ж тичув?
Чи недівчина Катерина,
Чи неісточки приносила.
Огірки – жовтяки,
Романівські парубки
Романівські парубки
Тому жабка, тому лапка,
А третьому повна шапка.
(Мартинюк Є. Г.)

З календарних обрядів літнього циклу респонденти виділяють Купала (7 липня), Маковія (14 серпня) та Спаса (19 серпня).

На Купала дівчата плели вінки і пускали їх р. Унавою, співаючи:

Ой на Івана Купай личка,
Там купалася ластівочка,
На бережечку сушилася,
Дівка Наталка журилася.

Парубки намагалися вкрасти вінок тієї дівчини, яка подобалася (Мартинюк А. В.). Хлопці розпалювали багаття на березі (інші респонденти наголошують, що на воді), де виробляли поташ, оскільки внаслідок багаторічного виробництва на тому місці не росте трава. «Співали хлопцям: “На Івана до місяця хотіли хлопці повіситься”. А хлопці співали: “Що ж ви, дівчата, нарobili, чом ви веръовки не купили”. Одне другому перегукували.

Пускали вінки, хлопці в річці ловили вінки, потім гуляли. Потом увечері в клубі естрада грала» (Сабодаш О. О.).

Ой додому, пшениченко, додому,
Веде мене, хлопчино, додому,
Веди мене, хлопчино, де ти мене взяв,
Щоб на мені віночок не зів'яв.
Не зів'яне, дівчино, не зів'яне,
Єсть у мене сестриця причине
Єсть у мене сестриця, як рожа,
Вона тому віночку сторожа!

* * *

Ой, у Строкові вогонь горить
А в Романівку полуум'ячко
Ой в Романівку полуум'ячко
А до дівчини в віконечко.
Ой там дівчина шиття шила
Сама з собою говорила
Ой, шиття моє тонке, біле
Чого ти мені таке мише.
Ой, усім хлопцям вишивала
Тобі одному гаптувала
Ой, усім хлопцям продавала
Тобі одному дарувала.

Вінки, що лишалися, виловлювали дівчата, молодиці, діти їх кидали в городі на капусту на гарний урожай. На огірки не кидали. На Купала дівчата співали пісні: «Дівчата в п'ятницю», «Дівчата на сіно», «Ой, на Йвана Купайличка», «Ой, в Строкові вогонь горить», «Пливала кладочка під мостом», «Летів шуляк із вулиці».

На Маковія («Маковея») святили букетики, вбирави із садових та польових квітів хрест і ставили коло криниць [2, фото вклейка XV] (Драгомирецька К. Д.).

На Спаса «робили – хрести такі збивали отако [навхрест] і робили із колосків жита, пшениці, ячменю, вбирави того хреста, ікону ще ставили – це Спасові на бороду»; потім його розбирали і ставили також біля криниці, як і на Маковія, а іконку забирали та господиня, біля садиби якої стояла криниця. (Сабодаш М. І.).

Коло питань, що ми їх торкнулися, потребує подальшого ґрунтовного етнографічного дослідження села, оскільки світові інтеграційні процеси призводять до поступового зникнення окремих обрядових традицій чи специфіки господарювання – основних культурних маркерів української народної культури.

Список інформантів

Драгомирецька Клавдія Данилівна, 1930 р. н.
 Сабодаж Олександра Олексandrівна, 1927 р. н.
 Сабодаш (Дзюбенко) Марія Іванівна, 1924 р. н.
 Кочубей Борис Улянович, 1941 р. н.
 Беспаль Антоніна Миколаївна, 1919 р. н.
 Чуприна Антоніна Артемівна, 1931р. н.
 Мартинюк Андрій Васильович, 1928 р. н.
 Мартинюк Євдокія Григорівна, 1934 р. н.
 Шевчук Лідія, 1929 р. н.

Джерела та література

1. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2018. Т. 2 : Родина та культура сімейного співжиття. 460 с.
2. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2016. Т. 6 : Календарна обрядовість. 400 с.
3. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2017. Т. 7 : Господарські заняття, промисли та ремесла. 496 с.
4. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2018. Т. 8 : Культура народного харчування. 496 с.

References

1. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2018, vol. 2: Family and the Culture of Familial Coexistence, 460 pp.; ill.
2. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2016, vol. 6: Calendar Rituals, 400 pp.; 16 ill.
3. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2017, vol. 7: Household Occupations, Trades, and Crafts, 496 pp.; ill.
4. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2018, vol. 8: The Culture of Folk Alimentation, 496 pp.; ill.